

A fogság ígérete¹

Örkény István: *Lágerek népe*

SZIRÁK PÉTER

■ (részlet)

A *Lágerek népe* előbb a Bol-dizsár Iván szerkesztette Új Magyarország című hetilap hasábjain jelent meg folyta-tásokban, majd 1947 nyarán a Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézet kiadásában kötet formájában is. A *Lágerek népe* szociografikus igényű értekező próza, amely a magyar hadifoglyok sor-sát, helyzetét, tagolódását, szokásait és érzelmvilágát összképben igyek-szik ábrázolni. Az *Emlékezők* élet-interjúival szemben, ahol a szerző

éppenséggel háttérbe húzódását hangsúlyozza, itt nyilvánvaló a feltérképezést végző elbeszélő folyvást értelmező, alakító jelenléte. A kötet előszóból és további hét fejezet-ből áll. Az első fejezet (*A csillag Zágon fölött*) előbb a fogságba esés pszichózisát mu-tatja be, majd a *honvágy* szünni nem akaró állapotát taglalja. A „lélek eltompulását”, a kétségbeesést, az apátiát az idő múlásával csak nagy nehezen váltja fel az életkedvnek az a minimuma, ami a továbbéléshez, a táborban való eligazodáshoz és helytállás-hoz nélkülözhetetlen. A következő fejezet (*Póra Ferenc és egy oldal szalonna*) a fogság meghatározó fiziológiai állapotáról, az éhségről szól. Ez az éhség azonban nem a min-denki által megtapasztalható hiányérzet, hanem pánikreakció, az éhhaláltól való félelem eluralkodása, az ösztön felülkerekedése, ami megbontja, szétzilálja a személyiség civilizatórikus-morális egységét, megszünteti a szolidaritásra való hajlamát: „A kenyér ott feküdt a háta mögött. Csak oda kellett nyúlni, elővenni, letörni egy darabot, átadni a szomszédjának: add tovább. Nagy moccanás nélkül ült, de gondolatban az agyával minden mozdulatot végigcsinált. Még vissza is csomagolta a kenyeret. Aztán ült és várt. Az agya még úgy működött, ahogy az emberi erkölcs megkívánja, a be-csületesség és a bajtársiasság törvényei szerint, de az idegei már nem. Az idegei már az ösztönöknek engedelmessé váltak, s az ösztönei megbénították a kezét, mert jobban féltek a haláltól, mint a becstelenségtől.”²

Örkény a háborús kataklizmának és a táboroknak legmegrendítőbb tapasztalatát írja itt le: egy olyan állapot létrejöttét, amelyben a halálfélelem felfüggeszti az erkölcsi világrendet. A fogság ebben az értelemben tehát nemcsak a bezártsággal járó sza-badsághiányt jelenti, hanem az emberi méltóságnak a halál közelsége által bekövet-kező lerombolódását is. Nem véletlen, hogy a – még szélsőségesebb körülményeket létrehozó – koncentrációs táborok világát tematizáló irodalom művészi-gondolati értelemben legradikálisabb változata is a tömeggyilkosság mellett az ember illetén „megszüntetését” állítja a középpontba Tadeusz Borowskitól (*Kövilág*) Primo Levin (*Akik odavesztek és akik megmenekültek*) át Kertész Imre (*Sorstalanság, Kaddis a meg nem született gyermekéért*) műveig.

A *Lágerek népe* – mint említettük – előbb folytatásokban jött az Új Magyaror-szágból, de a lap 1947 májusában beszüntette a sorozat megjelenését. Viszont köz-

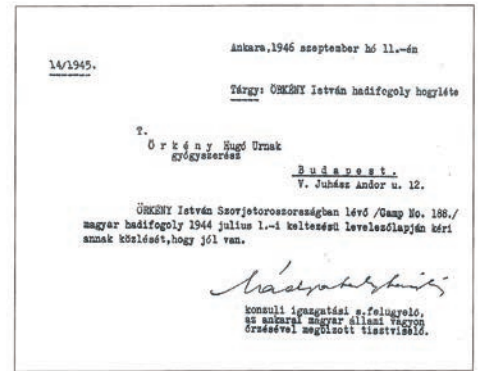
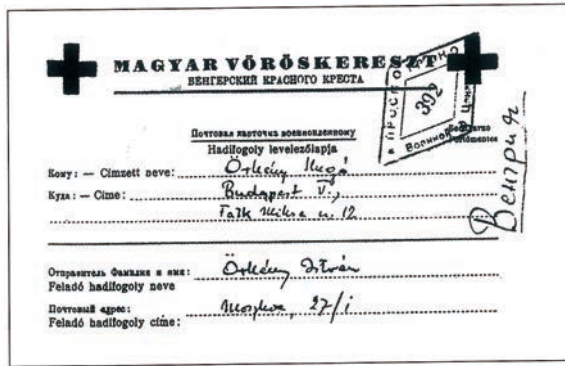
Reprodukció: Örkény István: *Egyperces levelek*, Palatinus, 2012

zített egy olyan olvasói bírálatot,³ amely az érvelés legcsekélyebb igénye nélkül „kiragadott példák” hamis általánosítá-sával, a szovjet viszonyok kedvezőtlen beállítással vádolta meg a hadifogság-ról szóló szociografikus riportsorozat. Örkény maga válaszolt az indulatos és jól fölismerhető ideológiai passzusokból álló „olvasói levélre”, jelezve, hogy nem tartotta feladatának a Szovjetunió iránti hála közvetlenebb kifejezését, minthogy művének egésze úgyis azzal a példaérték-vel szolgál, hogy a Szovjetunió hozta el a hadifoglyoknak a „politikai szabadsá-got”.⁴ Örkény tudhatta, hogy az ismeretlen olvasó szava a párt szava, ezzel magyarázható, hogy túlzottan megsze-pent válaszában „önkritikát” gyakorolt. A kor sajtó- és szellemi nyilvánosságára, a közvélemény-formálás szovjetizálására, bevett szokásaira jellemző ez a levélvál-tás, mint ahogy a sorozat közlésének megszakítása, s az is, hogy a 47 nyarán kötetben megjelent művet már erőtel-jesen *cenzúrázták*, mégpedig nagyobb részt éppen azt a fejezetet, amely az éhség drámai színrevitelével igyekezett defini-álni a fogság állapotának valóságos mély-ségeit.⁵ Am a kommunista párt egyik szellemi szócsövének számító Társadal-mi Szemle kritikusa a szovjet viszonyok méltatása szempontjából a műnek ezt a megcsonkított változatát sem tartotta megfelelőnek.⁶ A kötet tárgyilagosabb bírálója, Szegi Pál, a Válaszban méltatta a könyv „fogolyságtudományi” eredmé-nyeit, ugyanakkor óvatosan szóvá tette egyoldalúságait, némiképp megalapozat-lan „optimizmusát” is.⁷

Örkény a *Lágerek népét* még Krasznogorszkban írta, 1946 nyarán-ko-raószén, úgy, hogy még csak sejtései le-hettek a magyarországi állapotokról. Úgy látszik nem lehetett elég óvatos, pedig

szociografikus tablóját át meg átjárja a viszontagságok, a „sötét színek” ellensúlyozása, az ideológiai megfelelésre való törekvés és a tanító célzatosság. Az *Előszó* olyan keretet szab a műnek, amely az emberi sorsokat, szokásokat, tulajdonságokat kizárólagosan a szociális szférában helyezi el. Nem tagadja, hogy a hadifogság szenvedés, de azt áldozathozatalként értelmezi: a szenvedés egy új világ létrejöttének alapja! Az így megértelmesített töredelem motívuma aztán számos helyen visszaköszön a szövegben: a honvágy is olyan hiányérzet, ami építő jellegűvé vált, hiszen megindította a „világnézeti fejlődést”, a „nagy öntisztulást, a leszámolást a múlttal és önmagunkkal.”⁸ A munkáról szóló harmadik fejezet (*Lógósok és melósok*) egyetlen zengzetes szólam a munka embernemesítő, lélekemelő jelentőségéről, amiből nem hiányzik a „lógósok” elmarasztalása sem. A munkamorál meglehetősen egysíkú dicsérete közben az elbeszélő pusztán arról látszik megfedkezni, hogy a hadifogolytáborokban kényszermunka folyt, amit tényleg nehéz egy új, magasabb rendű társadalmi forma legfőbb szervezőelvét megtenni. (Hacsak nem valamilyen gyermek ideológiai túlbuzgóságából származó önkéntelen ironia árán...)

A találó portrészletek és a sok tekintetben releváns szociális körkép megteremtése mellett is jellemző, hogy az álla-

Reprodukció: Örkény István: *Egyperces levelek*, Palatinus, 2012

potok leírásának, a múlt- és jövő-képeknek a (vulgár)marxista ideológiai sematikához való igazítása számos helyen egyszerűsítésekkel jár. A fogolytársadalom rétegzettségét bemutató negyedik fejezetben (*Kiskirályok és nagykereskedők*) például különösen elgondolkoztató a táborban továbbélő heves antiszemitizmusról szóló fejtegetés, ami egyrészt figyelmeztet rá, hogy a több évtizedes antiszemita propaganda milyen mélyen átjárta a különböző társadalmi rétegeket, másrészt viszont nem hallgatja el bírálatát, egyes, önmagukat zsidóként meghatározó fogolycsoportok visszatetsző viselkedéséről sem.⁹ Míg a társadalmi rétegződést taglaló negyedik fejezetben tetten érhető némi elitellenesség, addig a táborbéli kulturális életről szóló ötödik fejezetben (*Kacorkirály Kijevben*) hihető ugyan, hogy a színjátszás milyen fontos szerepet játszott a közösséggé szerveződésben és a honvágy legyűrésében, ám jószerevével – mondhatni „jövőbelátóan” – parodisztikus az irodalom és a művészetek népi igényekhez való igazításának programja.¹⁰

Az utolsó fejezet (*A nagy szüddobbanás*) lelkesült kóda a fogoly-lét „nevelődésregényéhez”: „Aki a fogság útját járja, az emberiség útját járja. Tapasztal, változik, tanul, s belenő a legtágasabb emberi közösségbe: az öntudatos emberek közé.”¹¹ Nyilvánvaló, hogy Örkény az összeomlás és vereség, a kiszolgáltatottság és kilátástalanság traumájától szenvedve, a megújulás, az újrakezdés és az új világnak való megfelelés vágyától vezetettve túlbecsülte a fogság „iskolaéveinek” érvényét. Ez a fogoly-létből származó cenzúrával, önmérséklettel és információhiánnyal ugyanúgy magyarázható, ahogy a személyes tapasztalatok túláltalánosításával és ideológiai sematikához igazításával is. A *Lágerek népe* minden részleteredménye mellett is bántóan *didaktikus*, s végső soron vereség-helyzetből stilizál új kezdetet. Miközben nem mélyíti el a vereség okainak megértését, ahhoz hogy áthidalja a bizonytalan jelen és a beláthatatlan jövő közötti szakadékot – *prófétikus* beszédmodorhoz folyamodik. Saját jövőjét próbálja jövendőlni. Ígéretet kicsikarni a jövőtől, hogy a dolgok rendbe jönnek...

1 Részlet Szirácz Péter *Örkény István (Pályakép)* című kötetéből (Palatinus, 2008, 45–49).

2 ÖRKÉNY István: *Lágerek népe* = Uő: *Lágerek népe/Emlékezők*, Palatinus, Bp., 2000, 46.

3 *Vita a Lágerek népe körül*, Új Magyarország, 1947. május 31., 308–311.

4 *Válasz a bírálóknak*, Új Magyarország, 1947. június 7., 312–313.

5 A *Lágerek népe* szövege sokat változott az évtizedek során. Az Új Magyarországon közölt részletekhez képest a kötetet erősen cenzúrázták. Örkény az 1973-as újabb kiadáshoz az 1947-ben megjelent könyv szövegét nagy mértékben megrövidítette és szerkezeti változtatásokat is végrehajtott (ld. Radnóti Zsuzsa jegyzetét, *Lágerek népe...*, i. m., 329–330.). Radnóti Zsuzsa a 2000-ben megjelent kiadásban a cenzúrázott, illetve az író által korábban kihagyott részletek közül néhányat visszaállított.

6 „Írója nem mutatta meg elég világosan, hogy szereplőinek fejlődését miként befolyásolta az a »speciális körülmény, hogy a hadifogoly-lágerek munkája az első szocialista társadalom ölen ment végbe.« A Társadalmi Szemle 1947 novemberi számából idézi SIMON Zoltán: *A groteszktől a groteszkig. Örkény István pályaképe*, Csokonai, Debrecen, 1996, 40.

7 SZEGLÉ Pál: *Lágerek népe*, *Válasz*, 1948/2 = *Tengertánc. In memoriam Örkény István*, szerk. RÉZ Pál, Nap Kiadó, 2004, 33–36.

8 *Lágerek népe...*, i. m., 31–32.

9 Örkény azonosságtudatára is vissza lehet következtetni abból, hogy lágér szociográfiájának elbeszélője nem azonosítja magát a zsidósággal: „nem a munkaszolgálatos zsidók, hanem a magyar baloldali értelmiség nézőpontjából mérlegelt és ítélkezett” – írja Simon Zoltán. (SIMON Zoltán: *i. m.*, 26.)

10 „Szándék és igény – mondtuk az imént. Kell-e még erről tanúságtétel? A huszonnégyből húsz becsületes irodalmat követel. Ez a húsz azokból a milliőkből való, akiket egyformán kinuláztak a földből is, a kultúrából is. Most végre megkapták mind a kettőhöz a jogot: s aki ismeri őket, tudja, hogy amint megművelték a megszerzett tarlót, akként a lelkek ugarját is biztosan bevetik.” *Lágerek népe...*, i. m., 149.

11 Uo., 156.